

Stephen A. Mitchell. *Old Norse Folklore: Tradition, Innovation, and Performance in Medieval Scandinavia*. Ithaca and London: Cornell University Press 2023. 333 sidor.

Begreppet *folklore* (av engelskans *folk* 'folk' och *lore* 'lära') myntades av den brittiske forntidsforskaren W. J. Thomas 1846 som en ersättningsterm till det äldre begreppet *popular antiquities*, det vill säga den traditionella allmogekulturens yttringar och produkter. Internationellt kallas det vetenskapliga studiet av folklore för folkloristik, som ofta omfattar allmogens materiella, sociala och andliga företeelser. Redan 1834 lanserade Peter Wieselgren termen folkminnen, som då främst syftade på den andliga folkkulturen, folkdiktning, folktro och festsed. Det vetenskapliga studiet av folkminnen kallades under lång tid för folkminnesforskning. Man ville då gärna hålla detta akademiska fält isär från folklivsforskning, som syftade på studiet av social och materiell kultur. Efter andra världskriget blev folkminnesforskning en inriktning inom folklivsforskning, och de två inriktningarna omvandlades därmed till ett enhetsämne. Vid Uppsala universitet kallades ämnet nordisk och jämförande folklivsforskning från åren 1948 till 1969. I början av 1970-talet bytte ämnet namn till etnologi.

Den folkloristik som behandlar äldre folkkultur har i Sverige fört en alltmer borttynande tillvaro och har också blivit en mer begränsad del av etnologin. Det är därför mycket glädjande att Sverigebekantingen och professorn i skandinavistik och folklore vid Harvard University, Stephen A. Mitchell, har samlat ett urval av sina artiklar som rör fornnordisk folklore och folkloristik i den intressanta och innehållsrika volymen *Old Norse Folklore: Tradition, Innovation, and Performance in Medieval Scandinavia*. Mitchell har under flera decennier varit en viktig röst inom fornnordistiska kretsar, oavsett om man sysslat med litteraturvetenskap, filologi, runologi, onomastiska studier, språkvetenskap, religionshistoria eller folkloristik. Han har särskilt gjort sig känd inom den forskningstradition som rör forskning om muntlighet och kollektiva minnen, där han bland annat hade en central roll som redaktör och kapitelförfattare i översiktsverket *Handbook of pre-*

Sundqvist, Olof. 2025. Rec. av Stephen A. Mitchell. *Old Norse Folklore: Tradition, Innovation, and Performance in Medieval Scandinavia*.
Scripta Islandica 75: 254–262. <https://doi.org/10.63092/scis.75.44560>
ISSN 0582-3234 (tryckt); ISSN 2001-9416 (digitalt)

© Olof Sundqvist (CC BY)

Modern Nordic Memory Studies: Interdisciplinary Approaches (2018). Han har också publicerat skarpsinniga analyser av norröna myter samt viktiga studier om medeltidens andliga liv och rituella praktiker, som publicerats i monografin *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* (2011).

Volymen *Old Norse Folklore* omfattar 13 delvis omarbetade artiklar, samt ett viktigt, nyskrivet introduktionskapitel till forskningsfältet fornnordisk folklore. Några av de artiklar som här ges ut på nytt har aldrig presenterats tidigare för en engelskspråkig publik. Kapitlen är disponerade i tre breda avdelningar. Den första delen, "Orality and Performance", inkluderar artiklar som fokuserar på den filosofiska, teoretiska och metodologiska utgångspunkten för hur vi kan närma oss berättelser och annat material med rötter i vikingatid och nordisk medeltid. Del två, "Myths and Memory", omfattar arbeten om andligt liv i det medeltida Skandinavien och då särskilt de berättelser som utgör en del av den hedniska traditionen. Hur mindes man dessa traditioner under medeltiden och hur omformades de under inflytande av den dominerande kristna kulturen som hade starka band till kontinenten? Här finns även uppsatser som behandlar fornnordiska gudar och gudinnor, föremål och nordiska minneskultur. Artiklarna i avdelning tre, "Traditions and Innovations", tar upp den kulturella utvecklingen, kontinuiteter och brott som äger rum i senmedeltidens Skandinavien.

I det som följer kommer jag lägga en tonvikt på det nyskrivna inledningskapitlet som nästan har en programmatisk karaktär. Mitchell redogör där för sin syn på folkloristikens forskningsfält, dess karaktär och utveckling. Han inleder med att ställa den viktiga frågan: Vad är fornnordisk folklore och vilka var de människor som skapade, delade och använde dessa traditioner? Enligt författaren syftar begreppet fornnordisk folklore på berättelser, seder och praktiker hos de folkgrupper som talade nordgermanska språk under förmodern tid (särskilt under vikingatiden och medeltiden), men då inte enbart de grupper som bodde i de nuvarande nordiska länderna utan även de som fanns i dess omnejd, i till exempel de baltiska länderna och på olika platser och öar i Nordatlanten. Fornnordisk folklore är enligt Mitchell lättast att hitta (men inte enbart) genom berättelser, till exempel myter, legender, sagor, ballader, gåtor, ordspråk och andra textcentrerade genrer. Förutom dessa välkända berättarformer och uttryck av fornnordisk folkkultur innefattar även begreppet seder och beteenden, till exempel ritualer kopplade till kalenderåret, byggnader och hantverkstraditioner, konstnärliga och musikaliska konventioner samt andra former av traditionella och nedärvda kunskaper och värderingar, allt från julfirande till jordbruk. Källmaterialet för folkloristiska studier är heterogent, men utgörs i synnerhet av textkällor,

särskilt den fornländska litteraturen har stor betydelse för folklorister, till exempel de isländska sagorna, Snorre Sturlassons *Edda* och *Den poetiska Eddan*. Mitchell är också mån om att ta upp de östnordiska texter som finns att tillgå på folkspråk, till exempel *Sju vise mästar* och *Skämtan om Abbotar*. Under senare delen av medeltiden har också de så kallade *rímur*, *knittelverserna* samt balladerna en viktig betydelse för utforskandet av folklören. Även latinska och folkliga krönikor och andra historiska skrifter, såsom Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*, utgör ett viktigt källmaterial; brev, domstolsprotokoll och andra dokument; runinskrifter och monument. Det finns också betydelsefulla källor som tillkommit under tidigmodern tid men med rötter i äldre traditioner. Folkloristik är i grunden en tvärvetenskaplig disciplin som lägger stor vikt vid frågor om hur dessa folkliga traditioner uppkom och förmedlades till senare generationer. För att finna nytt material och nya infallsvinklar till detta söker folkloristiken källor och metoder i en rad angränsande discipliner.

Mitchell behandlar också de kontexter som omgav den fornnordiska folklören. Han ger en översikt av den historiska, religiösa och politiska utvecklingen under vikingatiden och medeltiden, där europeiseringen och kristnandet under medeltiden fick en avgörande betydelse för människornas kulturella, sociala och andliga liv. Även de nordiska ländernas näringar och ekonomi behandlas, till exempel jordbruk och fiske, men också handelsresor och plundringståg diskuteras, liksom den nordiska kolonisationen av Atlantöarna. Den religiösa utvecklingen, där den fornnordiska religionen kom att ersättas av kristendom i Norden under perioden 900- till 1100-talet utgör en särskilt viktig kontext för denna folklore. Efterhand kom denna transformation att påverka inte bara eliten utan hela samhället. Betydelsen av rutinmässiga kristna praktiker för folklören, som mässa, bön och pilgrimsfärd, kan knappast överdrivas. Helgonkulten var särskilt viktig på lokal nivå med pilgrimsfärder till Sankt Olovs, Sankt Knuts, Sankt Eriks och Sankta Birgittas helgedomar. I den medeltida kristendomen förekom healing och magi, det vill säga praktiker som i dag brukar benämnas performativa ritualer. Dessa praktiker togs på stort allvar och bekämpades i lagar och renderade höga böter.

I inledningskapitlet behandlas också utvecklingen av folkloristiken, det vill säga, det vetenskapliga studiet av folklore. Tidiga uttryck för dessa studier finner Mitchell hos Olaus Magnus och hans stora verk *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555). Andra lärda arbeten skrevs på 1600-talet av Ole Worm i Danmark, Johannes Bureus i Sverige, och Jón Guðmundsson på Island. På tidigt 1800-tal samlade Jacob och Wilhelm Grimm in folk-

sagor i ett ambitiöst projekt som publicerades i *Deutsche Sagen* (1816–1818). Det moderna studiet av fornnordisk folklore kan spåras bak till Gunnar Olof Hyltén-Cavallius *Wärend och Wirdarne: Ett försök i svensk ethnologi* (1863–1868). Utifrån lokala traditioner hämtade från Hyltén-Cavallius hemtrakter i Småland, identifierade han ett slags ”survivals” med rötter i hedniska traditioner. Enligt Mitchell kan den typ av material som Hyltén-Cavallius samlade in innehålla ett ”kulturellt minne” med hisnande tidsdjup.

I ett särskilt avsnitt behandlar Mitchell också den heta debatten om de isländska sagornas historiska tillförlitlighet. I den debatten fanns två positioner, dels de som hävdade att sagorna byggde på en lång muntlig tradition (friprosateorin) och dels de som menade att de utgått från en enskild författare som skapat ett medvetet konstverk (bokprosateorin). Mitchell menar att den fornnordiska folkloristiken har möjlighet att bidra till denna diskussion med stöd av moderna minnesteorier. Då W. J. Thomas 1846 myntade begreppet folklore utgick han från tyskans begrepp *Volkskunde*, en term som i Norden översattes ”folkminne”. Studiet av folkminnen kallades folkminnesforskning (*þjóðminjafraði*), som tidigt smälte samman med fornnordisk filologi. I den forskningen intresserade man sig för hur kulturella uttryck nedärvdes från det förflutna, hur de mottogs och uppfattades, framfördes, transformerades och resulterade i minnen. Maurice Halbwachs lade grunden för den moderna forskningen om kollektiva minnen i sitt banbrytande verk *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925). Där visade han hur minnet av det förflutna konstrueras genom det sociala och kulturella ramverk som utgör kontext för reproduktionen. Egyptologen Jan Assmann utvecklade senare en terminologi kring minnet med olika kategorier som individuellt, kommunikativt och kulturellt minne. Enligt Mitchell har folklorister i första hand studerat det kulturella minnet, det vill säga den gren av nuvarande minnesteori som undersöker ”samspelet mellan nutid och dåtid i sociokulturella sammanhang”. När det gäller den isländska sagalitteraturen, måste man därför väga in att de minnen som upprätthåller information om det förflutna där bär på ett inflytande från den medeltida kultur som utgjorde ramverk för reproduktionen.

I ett annat avsnitt visar Mitchell att den tidiga folkloristiken fokuserade på ”produkten”. Man studerade där folklore som motiv, folkloristiska genrer och taxonomier. I dag studerar många folklorister folklorens sociala och performativa dimensioner, där man avlägsnar sig från själva kulturprodukten och i stället närmar sig de sociala processer genom vilka dessa föremål, praktiker och föreställningar fått sin betydelse. Denna ”vändning” har enligt Mitchell hämtat inspiration från den så kallade lingvistiska antro-

pologin. Föregångare där var Milman Parry och Albert Lord, som i sina etnografiska fältarbeten studerade muntligt traderade sånger och poetiska verk på Balkan. Lord myntade 1960 uttrycket "(re-)composition-in-performance" och poängterade att det muntliga framträdandet hade en avgörande roll för de kontinuerligt skapade verk som utgår från en oral tradition.

En annan inspirationskälla för studiet av fornnordisk folklöre är den antropologiska ritforsknings uppmärksamhet på ritens så kallade performance-dimension, det vill säga studiet av ritual som drama, med fokus på vad riten kan åstadkomma. Vissa folklorister, till exempel Dag Strömbäck, som hade sina intellektuella rötter i filologi, arkeologi och religionshistoria, var skeptiska till inflytandet från kultur- och socialantropologin. Mitchell menar att Strömbäcks oro var överdriven. För de som undersöker fornnordisk folklöre i dag har det varit nödvändigt att anamma antropologins performativa modell i syfte att förklara muntliga kulturers karaktär. Den modellen betonar processer i anslutning till folklorens tratering, performativa praktikerna, muntliga framträdanden och andra kontexter, som påverkar utformningen av den folkloristiska produkten. Mitchell exemplifierar med Terry Gunnells forskning rörande den fornnordiska poesins performativa dimensioner och Uppsalaprofessorn Neil Price's "performance archaeology", där till exempel en begravningsritual kan ses som ett uppträdande på en scen med rekvisita och rituella agenter.

Kapitlet "Orality, Oral Theory, and Memory Studies" handlar om hur frågan om muntlighet, muntlighetsteorier och teorier om kollektiva/kulturella minnen har behandlats i utforskningen av den fornvästnordiska litteraturen. Å ena sidan har dessa begrepp fått beteckna ett brett spektrum av idéer som diskuterats alltsedan det sena 1800-talet och som rör frågan hur norröna traditioner har berättats innan skriftspråket slog igenom i Norden. Å andra sidan har dessa begrepp fått sin betydelse i ljuset av Milman Parrys och Albert Lords banbrytande arbeten om muntlig episk sång på Balkan. I forskningen om norrön folklöre har dessa två forskningsspår slagits samman, även om överlappningen inte är absolut. Mitchell tar här utförligt upp de teoretiska och metodologiska möjligheter och problem som finns i denna forskning. Kapitlet "Continuity: Folklore's Problem Child?" diskuterar det svåra kontinuitetsproblemet i forskningen om fornnordisk folklöre. Forskare har, till exempel, hävdats att Paulus Diakonos berättelse från 700-talet om hur Frea lurade Godan att ge langobarderna segern över vandalerna kan förstås bättre med stöd av prosainledningen till den fornisländska eddadikten *Grímnismál* som nedtecknades i Codex Regius 1270. Sådana antaganden måste betraktas som problematiska då de inte tagit hänsyn till berättelsernas

kontexter i tid och rum. Mitchell exemplifierar med Otto Höflers hissnande jämförelser i sina studier av de germanska mannaförbunden och Rudolf Muchs standpunkt om den långa kontinuiteten i germanska traditioner, som materialiseras i senare tysk kultur. Att den politiska och ideologiska kontexten för dessa forskare varit avgörande i deras ställningstagande kring kontinuiteter och traditioner är uppenbar. Den insikten är också generellt viktig för folklorister som arbetar med kontinuiteter över tid och rum.

Kapitlet "Performance and Norse Poetry" tar också sin utgångspunkt i Milman Parrys och Albert Lords teorier om muntlighet och performance. Syftet är här att förstå vilken roll den fornnordiska poesin spelade socialt i det medeltida samhället, hur den framfördes och uppfattades. Mitchell analyserar den poetiska företeelsen där mjöd metaforiskt får beteckna mytisk visdom och poesi. Eftersom Óðinn i myten stal skaldemjödet (= poesin) från Suttungr och förde det till gudarnas och människornas värld, kallas mjödet och poesin i en kenning *Viðurs þýfi*, 'Óðinns stöldgods'. Kopplingen mellan mjöd, poesi och skaldekonst uttrycks i flera kenningar, till exempel *brostabrim Alfǫður* 'Óðinns maltskum' (= poesi). Denna kenning rymmer således en hel myt som också måste ha varit bekant för publiken. Samtidigt omfattar den information om sociala konventioner som hörde till den hallmiljö där mytisk poesi och andra berättelser framfördes offentligt. Mitchell tar här upp det reciproka förhållandet mellan gästen och värden i hallen, där värden förväntas bjuda gästen på mjöd, medan gästen ska underhålla och prisa värden med sin skaldekonst och poesi. I kapitlet "Old Norse Riddles and Other Verbal Contests in Performance" diskuterar Mitchell narrativa traditioner som omfattar gåtor och visdomstävlingar i hallmiljöer. Han tar här upp den berömda passagen i *Hervarar saga ok Heiðreks* som handlar om Gestumblindis (Óðinns) besök hos kung Heiðrekr, där gästen och värden utväxlar gåtor med varandra i en intellektuell tvekamp. Precis som i eddadikten *Vafþrúðnismál* avslutas denna tävling med att Óðinn ställer en fråga, som motståndaren inte kan svara på: "Vad sade Óðinn i Baldrs öra innan denne bars upp på bålet? (*Hvat mælti Óðinn í eyra Baldri, áðr hann væri á bál hafðr?*)" Kungen svarar: "Endast du vet detta, hemska varelse! (*Þat veiztu einn, roǵ vættr!*)". Därmed får kung Heiðrekr också sin dödsdom offentligt eftersom han förlorat den verbala kampen.

Kapitlet "Skírnir's Other Journey. The Riddle of Gleipnir" tar sin utgångspunkt i Snorres beskrivning av Skírnirs andra resa till dvärgarna i Svartálfaheimr för att be dem tillverka den boja som kallas Gleipnir, och som avser att hålla Fenrir fångslad. Snorre nämner att Gleipnir skapades av kattens buller, kvinnans skägg, bergets rötter, björnens senor, fiskens

andetag och fågelns spott. Enligt Mitchell omfattar berättelsen om Gleipnir ett folkloristiskt element, som hänger samman med det episka tretalet. Bindandet med Gleipnir utgör gudarnas tredje och även lyckade försök att fångsla Fenrir. Mitchell diskuterar också de två medeltida manuskript av Snorres *Edda*, AM 748 I, 4to (ca 1300) och AM 757a, 4to (ca 1400), som återger svartalvernas skapelseprocess i poetisk form: *or kattardyn/ ok or konv skæggi/ or fisks andal/ ok or fugla miólkl/ ór bergs rótvm/ or biarnar sinvm/ or því var hann glæfnir gerr* ("av kattens buller, av kvinnans skägg, av fiskens andetag, och av fågelns mjölk, av bergets rötter, av björnens senor, av detta var Gleipnir gjort"). Mitchell menar att den versen kan associeras med andra äldre gnomiska texter, till exempel visdomsverser i *Hávamál*, ordspråksfragment i *Äldre Västgötalagen* (*þæn a værgh ær vinþer/ þæn a biorn ær betir*: "att den äger vargen som besegrar den, den äger björnen som jagar den") och dialogiska visdomstävlingar i eddakväden som *Vafþrúðnismál*, *Alvíssmál* och *Fjolsvinismál*. Mitchell föreslår att versen om Gleipnirs tillblivelse inte behöver vara ett resultat av en sen bearbetning i handskriftstraditionen, utan att den snarare kan vara den prototyp som Snorre utgick från.

Kapitlet "The Goddess Gná" handlar om den obskyra varelsen Gná i den fornnordiska mytologin. Denna varelse är endast känd genom Snorres *Gylfaginning* och i en *pula* som finns i *Skáldskaparmál*. Snorre menar att hon var den fjortonde av asynjor: "Henne sänder Frigg på ärende i olika världar. Hon har en häst som springer över luft och vatten, den heter *Hófvarfnir*. ... Efter Gnás namn säger man att det som får högt upp *gnæfar*." (Johanssons och Malms övers.). Hennes namn förekommer även i tre kenningar. En av dem finns i en vers diktad redan på 800-talet av Qlvir hnúfa: *fúr-Gnáar fýris* = "av den Gná (eller gudinna) av furubranden". I *Ynglingatal* (ca 890), str. 7, finns en annan kenning med hennes namn, *Glitnis Gná* "hästens gudinna", som flera forskare hävdar syftar på Hel. Denna varelse benämns nämligen i samma strof med kenningarna *jódís Ulfis ok Narfa* "Ulfis och Narfas häst-kvinna" och *mær Loka* "Lokes dotter". Mitchell kommer slutligen fram till att Gná troligen var en traditionell gudinna och spådomsväsen, som kände till allas öden. I kapitlet "Óðinn, Charms and Necromancy: *Hávamál* 157 in its Nordic and European Contexts" diskuterar Mitchell det trossystem som ligger bakom den nekromanti som kommer fram i *Hávamál* str. 157: "En tolfte kan jag om jag ser i ett träd en död man dingla. Då rister jag och målar magiska runor så att liket får liv och talar till mig" (Lönnroths övers.). Mitchell ställer frågan om denna trollformel (*ljóð*) projicerar rena fantasier eller om den återspeglar det som en gång var en verklig praktik? Fanns det en ritual där Óðinn åkallades för att få en *virgiltínar* "strypt (hängd)

man" att tala? Mitchell kommer fram till att det är högst osannolikt att den typ av nekromantiska riter med runor och trolldomsformler som omtalas i strofen tillämpades under högmedeltiden i Norden. Den praktik och de religiösa föreställningar som uttrycks i strofen speglar ett slags "surviving mythological materials" (s. 146). Kapitlet "Memory, Mediality, and the 'Performative Turn': Recontextualizing Remembering in Medieval Scandinavia" tar sin utgångspunkt i inledningen av inskriften på runstenen vid Rök kyrka (ca 800): "Till minne av Vämod står dessa runor. Men Varin skrev dem, fadern, till minne av den döde (döende) sonen". Dessa meningar syftar på ett minne över en död son. I inskriften förekommer även de återkommande fraserna *sagum mögminni* "Jag säger/berättar ett folkminne" och *sagum* "jag säger"/"jag berättar" (enligt Mitchells tolkning). I motsats till det individuella minnet av sonen ger dessa uttryck enfaset att ett slags kulturella och gemensamma minnen, som även tycks ha en performativ karaktär, det vill säga att de kan ha reciterats publikt och att de syftade till att åstadkomma något. Mitchell visar att begreppen minne, medialitet och performance kan bidra med nya tolkningsmöjligheter och kontextualiseringar i studiet av runstenar, norröna texter och folklore. I kapitlet "Memory and Places that Matter. The Case of Samsø" studeras de kollektiva minnen som är relaterade till den danska ön Samsø i Kattegatt. Dessa minnen är knutna till namn, platser och landskap, samt de monument som finns där. Minnena uppträder även i de muntliga och litterära traditioner som omtalar platsen. En liknande målsättning finns i kapitlet "The Mythologized Past: Memory in Medieval and Early Modern Gotland". Där analyserar Mitchell två kollektiva och mytologiserade minnen från Gotland, nämligen det som finns återgivet i *Guta saga* och som handlar om Gotlands omvändelse i samband med Sankt Olofs besök på ön och minnet om Digerdöden som bland annat omtalas på en runsten i Lärbro. Kapitlen "Heroic Legend and Onomastics. Hálfs saga, Das Hildebrandslied and the Listerby Stone", "Courts, Consorts, and the Transformation of Medieval Scandinavian Literature" och "On the Old Swedish Trollmöte or Mik Mötte En Gamul Kerling" diskuterar olika kontinuiteter och brott i traderingen av fornnordisk folklore.

Mitchells bok är ett viktigt och intressant bidrag till utforskningen av den fornnordiska folkloren. Visserligen får denna typ av samlingsverk med texter som skrivits vid olika tider och i olika sammanhang ofta en repetitiv och delvis redundant karaktär då vissa metoder, teoretiska perspektiv och begrepp upprepas i flera av bokens kapitel. I Mitchells fall presenteras till exempel Milman Parrys och Albert Lords teorier om muntlighet och performance på flera håll, liksom Maurice Halbwachs och Jan Assmanns kultu-

rella minnesstudier. Mitchell har dock varit medveten om detta och varierar dessa presentationer på ett föredömligt sätt. Framställningar av *Stand der Forschung* och referenser till sekundärlitteratur kan också delvis bli obsoleta i denna typ av samlingsverk. Då Mitchell, till exempel, diskuterar runinskriften på Rökstenen saknas både Bo Ralphs och Henrik Williams viktiga bidrag till tolkningen av inskriften, eftersom den artikel som utgör bakgrund till kapitel 8 publicerades redan 2013, det vill säga långt innan de svenska tolkningarna sett dagens ljus. Men fördelarna med Mitchells samlingsverk överväger nackdelarna. Boken utgör den perfekta introduktionen till den fornnordiska folkloren och folkloristiken. Den bidrar med nya perspektiv på isländsk sagaforskning och fornnordisk mytologi, där moderna muntlighets- och minnesteorier tillämpas på ett spännande sätt. I motsats till den tidiga folkloristikens fokusering på "produkten", motiv och genrer, vittnar Mitchells studier om att folkloristik kan tillämpas som ett teoretiskt perspektiv och metod, ett sätt att se på och att arbeta med de norröna källorna. Stephen Mitchells bok är rätt och slätt en guldgruva för alla som sysslar med nordisk vikingatid och medeltid.

Olof Sundqvist

Stockholms universitet

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

ORCID iD 0000-0002-4304-9782